

A Chronological Perspective on Iraq's Recent History

Galip GÜLER ^{1*}

¹ Faculty of Theology, Amasya University, Amasya, Turkey, ORCID: 0000-0003-4169-593X

ABSTRACT

Iraq has hosted many important civilizations throughout history. The fertile lands called Mesopotamia have been the center of great civilizations such as Sumer, Akkad, Babylon and Assyria. With the emergence and strengthening of Islam, the Arabs conquered the region in the 7th century and spread the Islamic culture and Arabic language in the region. During the Abbasid period, Baghdad became an important center of science, culture and trade. Iraq, which was a part of the Ottoman Empire until World War I, was invaded by Britain in 1918 and then came under British mandate and was governed by a monarchy. Iraq, which was completely separated from Turkey with the Ankara Agreement in 1926, was granted nominal independence in 1932. Iraq, which had been the scene of many successful and unsuccessful coup attempts for many years, ended the British-controlled monarchy with the military coup in 1958. The country has subsequently witnessed many political struggles. With the rise of the Baath regime in 1968 and especially Saddam Hussein in 1979, the country experienced long-lasting wars centered on Iraq, and almost the entire Middle East was affected by the difficulties experienced. The Saddam Hussein period, defined by many as a dictatorship, was followed by political instability, internal conflicts, sectarian tensions and terrorism that emerged with a vacuum of authority in the 2000s. It is possible to say that the effects of these events in Iraq's recent history are still felt today. This article attempts to shed chronological light on the political history of Iraq after World War I and to reach the causalities of political events. Previous academic studies on the subject, especially sources written in the Arab world, have been utilized.

Keywords: Iraq, recent history, politics

Type: Research

Article History

Received: 21.12.2024

Accepted: 03.01.2025

Published: 21.03.2025

*Corresponding Author:

Irak Yakın Tarihine Kronolojik Bir Perspektif

Galip GÜLER ^{1*}

¹ İlahiyat Fakültesi, Amasya Üniversitesi, Amasya, Türkiye, ORCID: 0000-0003-4169-593X

ÖZET

Irak, tarih boyunca birçok önemli medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Mezopotamya olarak adlandırılan verimli arazileri Sümer, Akad, Babil ve Asur gibi büyük medeniyetlerin merkezi olmuştur. Araplar, İslam'ın ortaya çıkışı ve güçlenmesiyle VII. yüzyılda bölgeyi fethederek İslam kültürünü ve Arap dilini bölgede yaymışlardır. Abbâsiler döneminde Bağdat, önemli bir bilim, kültür ve ticaret merkezi vasfını kazanmıştır. Birinci Dünya Savaşına kadar Osmanlı Devleti'nin bir parçası olan Irak, 1918'de İngiltere tarafından işgal edilmiş, sonrasında İngiliz manda yönetimine girerek monarşiyle yönetilmiştir. 1926'daki Ankara anlaşmasıyla Türkiye'den tamamen ayrılan Irak'a 1932'de sözde bir bağımsızlık verilmiştir. Uzun yıllar başarılı başarısız birçok darbe girişimine sahne olan Irak'ta 1958'deki askeri darbeyle İngilizlerin güdümündeki monarşi bitmiştir. Ülke, sonrasında da birçok siyasi mücadeleye tanıklık etmiştir. 1968'de Baas rejimi ve özellikle 1979'da Saddam Hüseyin'in iktidara gelmesiyle ülke, Irak merkezli uzun süren savaşlara sahne olmuş, yaşanan sıkıntılardan neredeyse bütün Orta Doğu etkilenmiştir. Birçokları tarafından diktatörlükle tanımlanan Saddam Hüseyin dönemini iki binli yıllarda siyasi istikrarsızlıklar, iç çatışmalar, mezhepsel gerilimler ve otorite boşluğuyla ortaya çıkan terörizm takip etmiştir. Irak yakın tarihinde yaşanan bu olayların etkilerinin günümüzde de hala hissedildiğini söylemek mümkündür. Bu makalede Birinci Dünya Savaşından sonraki Irak siyasi tarihine kronolojik olarak ışık tutularak siyasi olayların nedenselliklerine ulaşılmaya çalışılmıştır. Daha önce konu ile ilgili yapılan akademik çalışmalardan, özellikle Arap dünyasında yazılan kaynaklardan faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Irak, yakın tarih, siyaset.

Tür: Araştırma

Makale Geçmişi

Gönderim: 21.12.2024

Kabul: 03.01.2025

Yayınlanma: 21.03.2025

*Sorumlu Yazar:

GİRİŞ

Tarihi boyunca birçok medeniyete ev sahipliği yapan Irak, kuzeyde Türkiye, doğuda İran, güneydoğuda Basra Körfezi ve Kuveyt, güneyde Suudi Arabistan, batıda ise Ürdün ve Suriye ile kara sınırına sahip bir ülkedir. Matematiksel olarak 38°- 48° doğu meridyenleri ile 28°- 38° paralelleri arasında bulunan¹ ülke harita üzerinde Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarının birleşim noktasındadır. Bu bölge bazen coğrafi bazen de siyasi bir kavram olarak kaynaklarda Orta Doğu isimlendirmesiyle anılmaktadır.² Bu kavram aslında Batı merkezli bakış açısının ürünüdür. Kendini merkeze koyan Batı'nın coğrafi olarak Doğu'yu uzak, orta ve yakın olarak tanımlamasının yanına milliyetçilik, etnisite, İslam ve kimlik temelli bakışı da eklenmiştir.³

Mezopotamya olarak adlandırılan verimli arazilerin de yer aldığı ülke toprakları, tarih boyunca Akkad, Bâbil, Asur, Med-Pers, Grek, Roma-Bizans ve Sâsânîler gibi büyük medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Miladi VII. yüzyılda İslam devletinin bölgeyi fethetmesiyle bölge Müslümanlaşarak Arapça yaygın dil haline gelmiştir. Bir dönem Selçukluların da yönettiği bölge 1534 yılında Kanunî Sultan Süleyman'ın Irakeyn seferi ile Osmanlı hakimiyetine dahil olmuştur.⁴ XIX. yüzyılın sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin zayıflamasını fırsat bilen sömürgeci devletler, bölgeyi istikrarsız hale getirecek politikalarla Orta Doğu'yu kendi aralarında paylaşmışlardır.

Bu makalede Osmanlı Devleti'nden ayrıldıktan sonra Irak üzerinde kurulmaya çalışılan hakimiyet mücadeleleri ele alınmıştır. Ülkeyi etkileyen önemli siyasi olaylar başlıklandırılarak kronolojik olarak detaylandırılmıştır. Konu incelenirken kaynakçada belirtilen, ülkemizde yapılan akademik çalışmaların yanında Arap literatüründeki ilgili kaynaklardan da yararlanılmıştır. Çalışmamızın ülkemizde yapılan çalışmaları tamamlayıcı bir mahiyet taşıdığı düşünülmektedir.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDAN SONRA IRAK

Birinci Dünya Savaşı'na kadar Irak, Osmanlı Devleti'nin bir parçasıydı. O dönemde burada bağımsız bir devletten söz edilemezdi. Osmanlı Devleti'nin genelinde bulunan demografik çeşitlilik, günümüzde "Irak" olarak bilinen bölgede de mevcuttu. Bir bütünlük oluşturamayan bu topraklarda, farklı ve sömürülebilir bir devlet kurma planları yapılmaktaydı. Bu girişimin başını çeken ise, emperyalizmde oldukça ileri düzeye ulaşan İngiltere idi.⁵

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, İtilaf Devletleri arasında Osmanlı Devleti'nin topraklarını paylaşmak amacıyla bir dizi gizli anlaşma yapıldı. İngiltere, önce Rusya ile 1915'te İstanbul Anlaşması'nı imzalayarak, Boğazlar ve İstanbul üzerindeki Rus çıkarlarını kabul etti.

¹ "Irak," Coğrafya.Gen.tr, <http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/irak.htm> (Erişim 27 Ağustos 2024).

² Ramazan Özey, *Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası* (İstanbul: Aktif Yayınevi, 2009), 2.

³ Kübra Yücel Yönlü, "Ortadoğu Kavramına Giriş ve Tanımlar" *Sosyolojca* 27 (Ocak-Haziran 2024), 195-213.

⁴ Halil, İmadüddin, "Irak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 21 Aralık 2024).

⁵ İsmail Şahin vd., "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları," *Gazi Akademik Bakış* 8/15 (Aralık 2014), 105-132.

Ardından, 16 Mayıs 1916'da İngiltere ve Fransa, Osmanlı topraklarında sahip olacakları çıkarları birbirlerine tanıyarak güvence altına almak amacıyla Sykes-Picot Anlaşması'nı imzaladılar.⁶

Savaşın başlamasıyla İngiltere 22 Kasım 1914'te Basra'ya girmiş ancak Nisan 1916'da Kutü'l-amare'de Osmanlı kuvvetlerine karşı büyük kayıplar vermişti. İki devlet arasında mücadele alanına dönuşen Irak'ta özellikle Türkmenlerin yoğun olduğu bölgeler, savaş boyunca Osmanlı yönetiminde kaldı. 1917'nin Mart ayında Bağdat'ı ele geçiren İngilizler, 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra antlaşma maddelerine dayanarak Musul bölgesini işgal etti. Gerek 1920 Ocak ayında Osmanlı Meclis-i Meb'ûsanı, gerekse 23 Nisan 1920'de toplanan Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilen Mîsâk-ı Millî ile, Mondros Mütarekesi'ne kadar Türklerin bulunduğu toprakların hepsinin kayıtsız şartsız Türk Devleti'nin hudutları içinde kalması görüşü benimsenmişti. Bundan dolayı Türkiye Musul bölgesi üzerindeki haklarını daha sonra da savundu. Konu milletler arası bir mesele haline gelip Milletler Cemiyeti'ne taşınsa da dahili ve harici birtakım sebeplerden dolayı Türkiye haklarını tam olarak elde edememiştir. Türkiye'nin tekrar savaşa girmeyi göze alamayıp İngiltere karşısında uzlaşma yoluna girmesi de bunun nedenlerindendir. Görüşmeler sonucunda 5 Haziran 1926'da Ankara Antlaşması imzalanmasının ardından Irak, Türkiye'den tamamen ayrılmış oldu.⁷

Manda Dönemi

1920 yılında San Remo Konferansı'nda Irak, İngiltere'nin manda yönetimine verilmişti. İngilizler, Irak halkının bir Arap lideri altında yönetilme taleplerini göz önünde bulundurarak, o dönemde Suriye Krallığı'ndan uzaklaştırılan Emir Faysal'a (1921-1933) 1921'de gerçekleştirilen bir referandum sonrasında Irak Kralı olarak taç giydirdiler. İngilizler bölge üzerindeki hâkimiyetlerini artırmak maksadıyla kabile reislerine para yardımı ve vergiden muafiyet gibi ayrıcalıklar tanıyan feodal bir sistem uygulamaya çalıştılar. Bu durum Iraklı bir kısım aydınlar tarafından büyük tepkiyle karşılandı ve İngilizlere karşı koyma duygularını tahrik etti. Halkta uyanan milliyetçilik akımına karşı Iraktaki nüfuzunu korumak isteyen İngilizler 10 Ekim 1922'de Irak'la anlaşma imzaladılar. Ancak bu anlaşma, İngilizlere Irak'ın iç ve dış yönetiminde önemli yetkiler tanıyordu. Bu durum, milliyetçi kesimlerin beklentilerini karşılamadığı için İngilizler, Irak üzerindeki denetimlerini biraz daha gevşetmek amacıyla 14 Aralık 1927'de yeni bir anlaşma imzalamaya karar verdiler. 1930 yılında ise milliyetçi aydınlar, İhvân el-Vatanî adlı siyasi partiyi kurdular.⁸

⁶ İsmail Şahin, vd, "Ortadoğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması", *The Journal of Academic Social Science Studies* (Ekim 2015), 241-262.

⁷ DİA, "Irak", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 27 Aralık 2024); Behçet Kemal Yeşilbursa, "Geçmişten Günümüze Irak Meselesi" *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 29, özel sayı II (Temmuz 2009), 1317.

⁸ Fahir Armaoğlu, *20. Yy. Siyasi Tarihi 1914-1995* (İstanbul: Alkım Yayınevi, 2009), 254-255.

Sözde Bağımsızlık

İngilizlerin uyguladığı politikalar, Irak vatanseverlerini tatmin etmediği için, bu kesimler tepkilerini sürdürdüler. Bu tepkilerin etkisiyle, İngilizler tekrar müzakerelere oturma gerekliliği hissettiler. 30 Haziran 1930'da imzalanan anlaşma ile İngilizler, Irak'a bağımsızlık tanıdılar, ancak bu bağımsızlık belirli kısıtlamalarla verilmişti. Irak, dış politikada İngiltere'nin onayı ile hareket edecek ve herhangi bir dış tehdit oluştuğunda İngiltere müdahale edecekti. Ayrıca, İngiltere belirli bölgelerde askeri üsler bulunduracak ve bazı yetkiler de kendisinde olacaktı. Resmi olarak bağımsız olan Irak, 1932'de Milletler Cemiyeti'ne üye oldu. Bir yıl sonra, Kral Faysal tedavi için İsviçre'ye gitmiş, burada kalp krizi sonucu hayatını kaybetmişti. Yerine oğlu Kral Gazi (1933-1939) tahta geçti. Gazi döneminde ise iç siyasette huzursuzluklar artmıştı. 1936'da bazı generaller askeri bir darbe gerçekleştirerek, askeri diktatör bir yönetim kurdular. Kral Gazi, 1939'da geçirdiği bir trafik kazası sonucu hayatını kaybetti.⁹

Darbeler Dönemi

Askeri yönetimin Türkiye ile olan ilişkileri oldukça iyiydi. Hatta 1937 yılında Türkiye ile birlikte Sadabad Paktı'na katıldılar. Ancak aynı yıl, askeri yönetimin önde gelen isimlerinden General Bekir Sıtkı (1936-1937), Türkiye'ye askeri bir tatbikat için gelirken rakipleri tarafından gerçekleştirilen bir suikasta uğrayarak hayatını kaybetti. Yönetimdeki zayıflığı fırsat bilen İngilizler, 1938'de sıkı İngiliz taraftarı olan Nuri Said'i Irak yönetimine getirdiler.¹⁰

Kral Gazi'nin 1939'daki ölümünün ardından taç, oğlu II. Faysal'a (1953-1958) geçecekti. Ancak II. Faysal henüz küçük yaşta olduğu için bu sorumluluğu üstlenemeyecekti. Irak Bakanlar Kurulu, yaptığı bir toplantı sonucunda, amcasının oğlu Abdulilah'ın (1939-1953) krallığa vekâlet edeceğini ilan etti. Aynı gün Nuri Said kanun gereği krallık vekâletine istifasını sundu ve aynı isim listesiyle tekrar hükümeti kurma görevini aldı. Gazi'nin bir suikasta kurban gittiği haberleri ülkede konuşuluyordu. Nitekim olayların arkasında İngilizlerin gizli planlarının tatbik edilmiş olması muhtemeldi.¹¹

İkinci Dünya savaşının eşiğine gelindiğinde Irak'taki siyasi durumlar endişe vericiydi. Özellikle Kral Gazi'nin bir kaza sonrası şüpheli ölümü kamuoyunda İngilizlere karşı yeni bir öfkeye neden olmuştu. Zira halk, Kral Gazi'nin Kuveyt ve Filistin konusundaki tutumundan İngilizlerin rahatsız olduğunu biliyordu. Bu durum Kral'ın İngilizler tarafından tertip edilmiş bir suikasta maruz kaldığı görüşünü destekliyordu. Başbakan Nuri Said, bir taraftan, icraatlarında Irak halkının istekleri doğrultusunda hareket edeceği vaatlerinde bulunurken bir taraftan da Kral Vekili Abdulilah'la birlikte İngiltere'ye bağlılığını ifade etmekteydi. 18 Ocak 1940'ta maliye bakanı Rüstem Haydar bir suikast sonucunda öldürüldü. Katili yakalandı. Nuri Said suikast soruşturmasını genişletti ve eski iki bakanı suikastı tertip etmekle suçladı. Bu

⁹ Kemal Dîb, *Mûciz-u Târîhil'l-İrâk* (Beyrut: Dâru'l-Fârâbî, 2013), 45.

¹⁰ Armaoğlu, 20. Yy. *Siyasî Tarihi 1914-1995*, 256.

¹¹ Mahmûd Şâkir, *et-Târîhu'l-Mu'âsir Bilâdu'l-İrâk* (Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1992), 176-177.

durum bakanlar arasında tartışmalara neden oldu. Ayrıca Said hükümeti halk üzerinde hükümetin nüfuzunu artırmak için yeni kanunlar çıkardı. Bu arada ikinci dünya savaşı başlamıştı. Nuri Said, Almanya ile ilişkileri kesip onlara savaş ilan ederek İngiltere'nin yanında savaşa girmeyi istedi. Bu icraatlar Irak halkının maslahatına uymadığından halk nazarında Nuri Said'in itibarını büyük ölçüde zedelemişti. Bakanlar arasındaki fikri bölünmeler de artınca 18 Şubat 1940'ta Nuri Said hükümetinin istifasını sunmak zorunda kaldı.¹²

Bakanlar arasında fikir ayrılığı olduğu gibi ordu komutanları arasında da bölünmeler olmuştu. Bazı komutanlar Nuri Said'in vaatleri vesilesiyle O'nun tarafında yer alırken bir kısmı Nuri Said'i şiddetle istemiyordu. Komutanların ihtilafı öylesine artmıştı ki; neredeyse komutalarındaki birlikler karşı karşıya gelecekti. Yeni hükümeti kurma görevi Reşîd Âlî el-Geylânî'ye teklif edildi. Ancak el-Geylânî ordudaki ihtilafı dikkate alarak bu görevi üstlenmedi. Kral vekili Abdulilah hükümeti kurma görevini tekrar Nuri Said'e teklif etti ve Said kabul etti. Bu arada Irak siyasetine yeni bir isim daha girdi. Filistin Müftüsü Muhammed Emîn el-Huseynî İngilizlerin baskısından dolayı Filistin'den çıkıp Irak'a gelmişti. İngilizler onun başka bir yere giderse memleket meselelerinden uzak bir uzlet hayatı yaşayacağını düşünmüşler ve Irak'a gitmesinde herhangi bir sakınca görmemişlerdi. Iraklılar ve bazı komutanlar Muhammed Emin etrafında toplandılar. Onun İngiliz düşmanlığı, komutanların hoşuna gitmişti. Said'in tekrar hükümet kurmasından ordunun rahatsız olacağını Said dâhil herkes bildiği için Vekil Abdulilah, Nuri Said ve bazı devlet erkânı bir araya gelerek Reşîd Âlî el-Geylânî'yi hükümet kurması konusunda ikna etmeye çalıştılar. Onların bu çabaları ordunun siyasete müdahalesi etme tehlikesinin önüne geçmek içindi. el-Geylânî'yi ikna etmeyi Muhammed Emin'in de desteğiyle başardılar. Ancak o bakanların ve Abdulilah'ın şartlarını taahhüt etmesinden sonra bu görevi kabul etti ve 31 Mart 1940'ta hükümeti kurdu. Geylânî hükümeti bir senedir yürürlükte olan sıkıyönetimi iptal etmekle göreve başladı. Askeri hükümlüler için af emri çıkardı. Ayrıca İngiliz mandası döneminde ülkeye fuhuş için gelen ve toplumun ahlakını olumsuz etkileyen yabancı kadınları ülkeden çıkardı.¹³

Bu dönemde milliyetçilik fikri Irak halkında oldukça arttı. Emin el-Huseynî ve Geylânî milliyetçilik akımının başını çekiyor, İngiltere ve Fransa'ya duydukları düşmanlığı ifade ediyorlardı. Bu arada İngilizlerle beraber hareket etmek gerektiğini savunan bir grup da vardı. Bunların başını Nuri Said, Ali Cevdet el-Eyyûbî, Cemil el-Medfa'î ve Sâlih Cebr gibi isimler çekiyordu. İtalya, 1940 yılı haziran ayında İngiltere ve Fransa'ya savaş ilan ederek Almanya'nın yanında savaşa girmeye karar verdiğini duyurdu. Bunun üzerine İngiltere Irak hükümetinden İtalya ile ilişkilerini kesmesini istedi. Geylânî hükümeti bunun gerekli olmadığını öngördü. Ancak İngiltere bundan hoşlanmadığı gibi Irak hükümetini silah tedariki vb. konuları bahane ederek taleplerini uygulaması için baskı yaptı. Dışişleri bakanı olarak görev yapan Nuri Said ve Bayındırlık bakanı Muhammed Emin Zeki İngilizlerle ilişkilerin iyi tutulması için İtalya ile ilişkilerin kesilmesi gerektiğini söylüyorlardı. Çok geçmeden ikisi de

¹² Celâl Kâzım Muhsin el-Kenânî, *Târîhu'l-Irâkı'l-Muâsır li'l-Merhaleti'r-Râbia* (Mustansiriyye Üniversitesi, 2017), 39-40.

¹³ Şâkir, *et-Târîhu'l-Muâsır Bilâdu'l-Irâk*, 187-190.

görevlerinden istifa etti. Bu çözülme, krizin şiddetini hafifletmedi. Bakanlar hükümetin tamamen istifa etmesine karar verdiler. Ancak Geylânî bu kararı onaylamadı. Bunun üzerine diğer bakanlar istifalarını doğrudan Vekil Abdulilah'a sundular. Bununla beraber subaylardan bir kısmı her şeye rağmen Geylânî'nin yönetimde kalmasını istiyorlardı. Geylânî istifa edenlerin yerine atanan bakanlar ve vekillerle 30 Ocak 1941'ta yapılan meclis oturumunda çıkan kargaşanın ardından Abdulilah'tan hükümeti feshetmesini istedi. Daha sonra Geylânî, istifasını içeren bir telgrafı Vekile gönderdi. Abdulilah, Geylânî'nin istifasını kabul edip hükümet kurma görevini el-'Amîd Tâhâ el-Hâşimî'ye (1941) verdi.¹⁴

Hâşimî 1941 Şubatının başında hükümeti kurdu. Kendisi İngilizlere meyli olan biriydi ve ihtilafa neden olan İtalya ile ilişkileri kesme konusunda hükümetinin olumlu düşündüğü bilgisi yayılıyordu. Vekil Abdulilah yeni başbakandan tehdit oluşturan dört subayı emekli etmesini talep etti. Hâşimî böyle bir şeyi yapmaktan çekinmiyordu. Zira bu subayların vatanseverliğinden emindi. Ayrıca bu subayların kendisine saygıları vardı. Birkaç gün sonra Hâşimî dört subayın yerlerini değiştirme emri verdi. Fakat onlar bu emre uymayı reddettiler. Hâşimî onlardan siyasete karışmamaları taahhüdünü alarak itirazlarını kabul etti. Bundan sonra subaylarla Hâşimî'nin ilişkisi gittikçe kötüleşti. Nihayet 1941 Nisan'ında Irak ordusu alarma geçti. Bir kısım askeri kıtalar başkentteki önemli yerleri işgal etmek için harekete geçtiler. Ordu Hâşimî'den istifa dilekçesini yazmasını istedi. Hâşimî subayları kararlarından vazgeçirmeye çalışsa da fayda vermedi ve sonunda istifa etmek zorunda kaldı. 3 Nisan 1941'de Reşîd Âlî el-Geylânî'nin başkanlığında "Milli Savunma Hükûmeti" olarak adlandırdıkları geçici askeri hükümet kuruldu. Bu gelişme Irak kamuoyu ve diğer Araplar tarafından büyük sevinçle karşılandı. Meclis 10 Nisan 1941'de 108 vekilden 94'ünün katılımıyla toplantı yaptı. Geylânî, ülkenin doğal haline dönmesi temennisini dile getirdikten sonra bu oturumun yeni bir Kral vekili seçmek için gerçekleştiğini ifade etti. Oturumda Hâşimî ailesinden eş-Şerîf Şeref Kral vekili olarak seçildi. Yeni vekil Hâşimî'nin istifasını kabul etti ve yeni hükümeti kurması için Geylânî'yi görevlendirdi.¹⁵

Bu arada gelişmelerden ordunun ihtilal yapacağını ve durumu kendi lehine kurtaramayacağını anlayan Kral Vekili Abdulilah kılık değiştirerek saraydan çıkıp Basra'ya gitmek üzere kaçmıştı. Askerler Vekilin sarayını kuşattığında Vekil sarayda yoktu. Yanına devlet erkânından İngiliz taraftarı birkaç kişiyi alarak İngilizlerin Basra'daki askeri birliklerine sığınmıştı. İngilizler Irak'taki bu gelişmelerden çok rahatsız olmuşlar Geylânî hükümetini tanımadıklarını dile getirmişlerdir. Geylânî konuşmalarında, ordunun karşı çıkmasına rağmen, Irak hükümetinin önceden İngilizlerle yapılan anlaşmalara sadık olacağını ifade diyordu. İngilizler Bağdat elçiliği aracılığıyla Geylânî hükümetini belirli şartlar altında tanıyabileceğini bildirdi. Bu şartlar Basra-Musul arasına İngilizlere ait birkaç adet askeri hava üssü ve silah deposuna izin verilmesi, Filistin Müftüsü başta olmak üzere İngiliz aleyhinde propaganda yapan şahısların ülkeden çıkarılması gibi maddeleri ihtiva ediyordu. Irak hükümeti böyle bir teklifi kabul etmedi. İngiltere Irak'a askeri bir müdahalenin gerekli

¹⁴ Es-Seyyid 'Abdurrazzâk el-Hasenî, *Târîhu'l-'Irâkı'l-Siyâsiyyi'l-Hadîs* (Beirut: Dâru'r-Râfidîn, 2008), 3/226-229.

¹⁵ el-Kenânî, *Târîhu'l-'Irâkı'l-Muâsir li'l-Merhaleti'r-Râbia*, 43.

olduğunu düşünüyordu. Ancak Irak'ta bulunan İngiliz askerinin sayısı, netice alabilmeleri için yeterli değildi. Ayrıca halkın mukavemet etmesinden de korkuluyordu. İlerleyen günlerde İngiltere önceki anlaşmaları öne sürerek, Irak hükümetine askeri birliklerinin geçişi için Irak toprağını kullanma talebinde bulundu. Geylânî bu talebin önceki anlaşmalar doğrultusunda olduğunu düşündü. Bu talep İngilizlerin yeni Irak hükümetini bir derece tanıdığını da gösteriyordu. Geylânî İngilizlerin gerçek niyetini bir derece hissettiği için bu talebi bazı kısıtlayıcı şartlarla kabul etti. Bu şartlar, birlikler gelmeden önce Irak hükümetine bildirilmesi, geçiş yapan birliğin bir tugaydan fazla olmaması, giren birliğin Irak topraklarını terk etmeden diğer birliğin ülkeye giriş yapmaması gibi maddeleri içeriyordu. Ancak korkulan oldu ve İngiliz askeri Basra'da kaldı. Irak hükümeti bu kuvvetlerin bir an önce tahliyesini talep etti. 29 Nisan 1941'de Irak dışişleri bakanlığı Basra'ya yeni kuvvetlerin girişine onay vermedi. Fakat İngiliz güçleri onay almadan Basra'ya giriş yaptı.¹⁶

İngilizler bununla da kalmayıp savaş uçaklarıyla keşif uçuşları yaparak Irak hükümetini tahrik ettiler. Iraklı komutanlardan biri bu uçuşların nedenini sorup ivedilikle durdurulmasını talep ettiğinde, İngiliz komutan bunların sıradan uçuşlar olduğunu ve Irak güçlerinin İngiliz birliklerinden uzaklaşması gerektiğini söylemiştir. 30 Nisan'da Irak Savunma Bakanlığı İngilizlerle savaşın artık kaçınılmaz olduğunu düşünerek tam tertibat savaşa hazırlık kararını aldı. Takvimler 2 Mayıs 1941'i gösterdiğinde Habbâniye'de bulunan İngiliz birlikleri, sabah vakti, ansızın Irak güçlerine uçaklarla ateş açarak Irak'a kaşı savaş başlattıklarını ilan ettiler. Ertesi gün savaş alanını daha da genişleterek askeri bölgelerin yanında sivillerin oturduğu bölgeleri de bombaladılar. Bunun üzerine Başbakan Geylânî, halka hükümeti desteklemelerini ifade eden bir bildiri yayınladı. İngilizlerin hedefi başkent Bağdat'ı işgal etmektir. Bunun için üç ayrı koldan saldırdılar. Irak güçleri son derece kahramanlıkla direndiler. Ancak İngilizlerin daha iyi silahlara sahip olması bunun yanında Irak ordusunun hava savunma silahlarının olmayışı savaşın galibini belirleyen en önemli sebeplerdi. Savaş Mayıs ayının 29'una kadar devam etti. Ertesi gün Başbakan Geylânî, Müftü Emin el-Huseynî dört subay ve birçok hükümet üyesinin İran sınırını geçtiği ortaya çıktı. Ekonomi bakanı Yûnus es-Seb'âvî Bağdat'ta kalıp kendisini askeri yönetici ilan etti. 28 Mayıs'ta Erşed el-'Umri'nin başkanlığında iç güvenlik konseyi kuruldu. Bu kurul 31 Mayıs'ta İngiliz büyükelçisiyle ateşkes anlaşması imzaladı. Ateşkes şartları, Irak askeri işlerinin hemen durdurulması, ordunun Ramâdî şehrine tahliyesi, İngiliz güçlerine her türlü kolaylığın sağlanması ve bütün esirlerin Irak makamlarına teslim edilmesi gibi maddeleri içeriyordu.¹⁷

Kral vekili Abdulilah İngilizlerin himayesi altında Bağdat'a geri dönüp yeni duruma uygun bir hükümetin oluşturulmasını sağladı. İhtilal sorumlularının gıyabında mahkeme yapıp çoğunun idam edilmesine karar verildi. İran'a kaçanların çoğu İngilizler tarafından yakalanıp önce Afrika'nın güneyindeki, şimdiki adı Zimbabve olan Rodezya'ya sürgüne gönderildi. Daha sonra onlardan bir bölümü geri getirilip yargılandı. Subaylardan Selahaddin es-Sabbâğ Fehmî Saîd ve Mahmûd Selmân'ın idamına karar verildi. 1942 Mayıs'ında es-

¹⁶ Şâkir, *et-Târîhu'l-Mu'âsir Bilâdu'l-'Irâk*, 204-221.

¹⁷ el-Kenânî, *Târîhu'l-'Irâkı'l-Muâsir li'l-Merhaleti'r-Râbia*, 44-46.

Seb'âvî, Fehmî Saîd ve Mahmûd Selmân asılarak infaz edildi. Subaylardan Kâmil Şebîb 1944'te Selahaddin es-Sabbâğ 1945'te idam edildi. İran'a kaçan Reşîd Geylânî'nin hakkında da gıyaben idam hükmü verilmişti. Ancak o daha sonra Suud Kralı Abdulaziz'e iltica etmiş onun himayesinde kalmıştı. İnkılaba katılan diğer bakanlar ve subaylara ise bir yıl ile on beş yıl arasında değişen farklı cezalar verildi.¹⁸

İnkılâbı gerçekleştiren Geylânî ve subayların hedefi Irak politikasını, Kral Gazi döneminde olduğu gibi İngilizlere ve onların taraftarlarına karşı tavır alma yönüne çevirmektir. Ayrıca onlar Nazi Almanyası'nı destekleyen ve muarızlarına karşı çıkan siyasi bir çizgiyi takip ettiler. Darbenin başarısız olması Irak'taki krallık yönetiminin harici sömürgeciler tarafından desteklendiğini daha bariz bir şekilde ispat etmişti. İngiliz ordusu Irak'ta 1946 yılına kadar kaldı. Bu yıla kadar yaptıkları şiddetli askeri baskı ve muameleler Irak halkının ruhunda İngilizlere ve başta vekil Abdulilah olmak üzere, onların destekçilerine karşı büyük bir intikam alma hırsının ortaya çıkmasına neden oldu.¹⁹

Abdulilah kendisi gibi İngiliz destekçisi olan Nûri Said'e birçok defa hükümet kurma görevini vermiş, icraatlarında İngiliz maslahatıyla örtüşen uygulamalardan Irak halkının aleyhine de olsa kaçınmamışlardır. Bakanlıklar, milletvekilliği, yerel ve genel devlet idaresindeki görevlendirmeler vs. demokratik özellik göstermekten gayet uzak bir şekilde önce İngiliz elçiliğinde daha sonra sarayda belirleniyordu. İngiliz siyasetinin uygulanmasındaki en tehlikeli rolü Nûri Said ve Abdulilah oynuyordu. Mısır liderlerinden muasırı Cemal Abdunnâsır, Nûri Said'i "İngilizlerin Orta Doğu'daki dayanağı" olarak tarif etmiştir. Kral I. Faysal ise onu "sadece kendini düşünen, dışardan gelen bilgi dışında hiç kimseye güvenmeyen biri" olarak tanımlar. Abdulilah'ın tahta kral vekili olarak getirilmesinin sebebi ise tamamen onun İngiliz siyasetine olan sadakatinden başka bir şey değildir. Nitekim bir dönem Irak iç güvenlik sorumluluğunu yürüten Behcet el-'Atıyye Irak'ın durumunun o zamanlarda ıslahının tek yolunun Abdulilah'tan kurtulmak olduğunu söylemiştir. Abdulilah kral vekilliği boyunca Nûri Said'le 1958 ihtilaline kadar İngiliz siyasetine uyumlu olarak yardımlaşmıştır.²⁰

Başarısız olan darbeden sonra ikinci dünya savaşı esnasında Irak halkı özgürlük haklarının çoğundan menedildiler. İnsanlar düğün dahi olsa hükümetin onayı olmadan bir araya gelemiyorlardı. Toplu görüşmeler toplantılar yasaklanmıştı. Gazetelerin birçoğu neşredilmezken var olanlar da hükümetin ve İngilizlerin razı olmayacağı herhangi bir şey yazamıyordu. Telgraflar kontrol ediliyor, telefon görüşmeleri dinleniyordu. Sıkıyönetimi devam ettirmek hükümet için ciddi bir iş külfetini gerektiriyor, her geçen gün hapishaneler muhaliflerle doluyordu. Siyasi partiler ise zaten yoktu. Savaş bittikten sonra hürriyet talepleri dillendirilmeye başladı. Gittikçe artan tepkiler artık sıkıyönetime son verilmesini gerektiriyordu. Bu durumu dikkate alan İngiltere, sorumlulara sıkıyönetimin kaldırılmasını teklif etti. Bunun üzerine Abdulilah 28 Aralık 1945'te sıkıyönetimin kaldırıldığını ilan etti.

¹⁸ el-Hasenî, *Târîhu'l-'Irâkı'l-Siyâsiyyi'l-Hadîs*, 236.

¹⁹ Dîb, *Mûciz-u Târîhi'l-'Irâk*, 55.

²⁰ el-Müsevî, *el-'Irâk Safahât mine't-Târîhi's-Siyâsî*, 15-16.

1946'nın Nisan'ında içişleri bakanlığı beş siyasi partinin kurulmasına izin verdi. Bunlar; İstiklal Partisi, Halk Partisi, Ahrâr Partisi, el-İttihâdu'l-Vatanî Partisi ve Milli Demokrat Partisidir. Bu sırada komünizm savunucularının et-Tahrîru'l-Vatanî adında parti kurma talepleri reddedildi. Hürriyetin verilmesi ve partilerin kurulmasıyla birlikte muhalif sesler yükselmeye başladı. Parti yöneticileri hem yerlerini pekiştirmek hem de ülke yönetiminde söz sahibi olmak istediler. 1946 Haziran'ında Filistin meselesi gündeme geldiğinde Irak'ta gösteriler düzenlendi. Bir ay sonrasında Kerkük petrol işçileri maaşlarına zam istemek için toplandılar. Hükümet güçleri bu gösterileri şiddet kullanarak bastırırken ölümler ve yaralanmalar oldu. Her iki olayın bu şekilde şiddet kullanılarak bastırılmasına bütün partiler karşı çıkıp protesto etiler. İngiliz gazeteleri dahi bu durumu eleştirdiler.²¹

İkinci dünya savaşının bitmesiyle birlikte Irak halkında İngiltere ile 1930 yılında yapılan anlaşmanın vaktini doldurduğu fikri ortaya çıktı. İki devletin haklar ve görevler konusunda Birleşmiş Milletlerin uluslararası ilişkiler kanununa göre eşit statüde olması gerektiği düşüncesi dillendirilmeye başlandı. İngiliz sömürgesine boyun eğen Irak yönetimi herhangi bir Sovyet ya da Avrupalı tehlikesine karşı Orta Doğu'yu savunma konusunda İngilizler ve Amerika'yla ortak hareket etmek gerektiğini düşünüyordu. İngiliz ve Irak yetkilileri arasında 1947 Martından 1948 Ocağına kadar süren görüşmeler neticesinde Irak Devleti'ne yeni haklar veren Portsmouth adı verilen yeni bir anlaşma imzalandı. Ancak anlaşmanın tamamen kaldırılmasını bekleyen Siyasi partiler ilerleyen günlerde, bu anlaşmaya karşı çıktılar. Üniversite öğrencileri eğitimi bırakıp gösteri yapacaklarını ilan ettiler. Bir süre sonra işçiler de eylemlere katıldı. Başbakan o sıralar İngiltere'de olduğundan onun vekili, hükümetin gösterileri ve grevleri bastırmakta kararlı olduğunu ilan etti. Polis göstericilere şiddet ve gerçek mermi kullanmaktan kaçınmadı. 28 Ocak 1948'de Abdulilah bakanları, parti temsilcilerini ve devlet erkânını, toplantı yapmak üzere saraya çağırdı. Görüşler, yeni anlaşmanın ülkenin taleplerini gerçekleştirmeyeceği ve İngiltere ile dostluğu pekiştirmekten uzak olduğu konusunda birleşti. Fakat dönemin başbakanı Salih Cebr (1947-1948) Londra'dan anlaşmanın milli menfaatlere uygun olduğunu ve tehditkâr bir şekilde ülkeye dönüp provokatörlerin başını ezeceğini beyan etti. Halk başbakanın açıklamalarını meydan okuma olarak değerlendirdiği için gösteriler daha da artmıştı. 27 Ocak sabahı öğrenciler büyük meydanlarda toplanarak eylem yaptılar. Polisler göstericileri dağıtmak için ateş açtı. Yarım saat devam eden mücadelede birçok kişi hayatını kaybetti. Ülkeye dönen Salih Cebr'in yeni açıklamaları ülkeyi daha da zora sokacak nitelikte idi. Hükümet ordudan destek istemek zorunda kaldı. Abdulilah başbakandan istifasını sunmasını talep etti. Bakanlar kurulu Portsmouth anlaşmasının meşru olmadığına karar verdi. 27 Ocak 1948 tarihi milli başkaldırı günü olarak tarihlere geçti.²²

1947'in ilk aylarında Filistin meselesi de Irak gündemine girmişti. İngilizler Birinci dünya savaşından sonra yönetiminde olan Filistin'e Yahudi göçüne 1939 yılında sınır koymuştu. Ancak buna rağmen Yahudiler Filistin'e kaçak yollardan girmeye devam ettiler.

²¹ Şâkir, *et-Târîhu'l-Mu'âsir Bilâdu'l-'Irâk*, 244-246.

²² el-Kenânî, *Târîhu'l-'Irâkı'l-Muâsir li'l-Merhaleti'r-Râbia*, 49-53.

Bunun önüne geçmek için müdahalelerde bulunan İngilizlerle Yahudiler arasında çatışmalar çıktı. Daha fazla uğraşmak istemeyen ve Yahudiler ile Araplar arasındaki sorunları da dikkate alan İngilizler Filistin meselesini 2 Nisan 1947'de Birleşmiş Milletlere taşıdı. Bunun üzerine Arap ülkeleri Filistin'in bağımsızlığının ilan edilmesini talep ettiler. Ancak, 27 Kasım 1947'de Birleşmiş Milletler, Filistin topraklarının Yahudiler ve Araplar arasında bölünmesine ve Kudüs'ün uluslararası bir statüye sahip olmasına karar verdi. Bu karar, Arap ülkeleri tarafından hoş karşılanmadı ve Kasım 1947'de savaş ilan etme kararı alındı. BM kararının ardından, İngiltere, 15 Mayıs 1948'den itibaren Filistin'deki tüm askerî birliklerini çekeceğini duyurdu. 14 Mayıs 1948'de Tel Aviv'de toplanan Yahudi Milli Konseyi, İsrail Devleti'nin kurulduğunu ilan etti. Ertesi gün, 15 Mayıs'ta Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak orduları, İsrail'e saldırmak üzere harekete geçtiler. Bir yıl süren savaşta İsrail, 75000 kişilik bir düzenli ordusu olmasına ve 5 ülkenin saldırmasına rağmen Arapları yenilgiye uğrattı. Irak dışındaki Arap ülkeleri 1949'da ateşkes anlaşması imzalamak zorunda kaldılar. Irak'ın İsrail'le sınırı olmadığı için anlaşmaya ihtiyaç duyulmadı. Yaşanan bu savaş Orta Doğu'nun yapısında bazı değişikliklere neden oldu. Bunlardan en önemlisi Mısır'daki mevcut monarşinin 1952 yılındaki darbeyle yıkılması oldu.²³

II. Dünya Savaşından sonra Orta Doğu'da yaşanan önemli gelişmelerden bir tanesi de 1945 yılında Arap Birliği'nin kurulmasıdır. İsrail devletinin kuruluşu bu birliğin işlevini artırmıştır. 1948 Arap-İsrail savaşında alınan yenilgi Araplarda bir taraftan milliyetçilik duygularını artırarak "Büyük Arap Devleti" fikrini ortaya çıkarırken diğer taraftan batı devletlerinin savaşta İsrail tarafını tutması Araplarda batı devletlerine karşı kızgınlığı artırmıştı. Büyük Arap Devleti fikrinin öncülüğünü 1952 Mısır ihtilalinde önemli rol oynayan Cemal Abdunnâsır yapmaktaydı.²⁴

Irak'ta hükümet karşıtları yöneticileri İngilizlerin ülkedeki egemenliğine destek olmakla suçlamakla kalmadılar. Siyonistlerin Filistin'i işgalini kolaylaştırmakta onların İngilizlerle beraber hareket ettiklerini iddia ettiler. Bu durum halkın, İngilizlere ve destekçilerine karşı öfkesini daha da artırdı. Halk sokaklara çıkarak haftalar süren gösteriler yaptı. Ellili yılların başlarında İngilizlere bağlı olan yönetim zayıflamaya başladı. İkinci dünya savaşı sonrası sanayi devletlerinin petrol ihtiyacının artmasıyla Irak'ta günlük petrol üretimi arttı. Petrol idaresinin tamamı 1952 yılına kadar yabancı şirketlerin elinde idi. Ancak Irak yönetimi şirketlere uygulanan gelir vergisini yüzde ellilere kadar çıkardı. Bunun dışında bir Amerikan şirketiyle anlaşarak Kerkük yakınlarında ikinci milli rafineri tesisini kurdu. Bu olumlu ekonomik gelişmeler Irak için yeni bir döneme girildiğinin habercisiydi. Önceki dönemlere göre milli servet Irak halkının geçimini bir derece iyileştirdi. İngilizlerin Irak ekonomisinin lehine olan bu gelişmelere pek müdahale etmemesinin sebebi halkta gittikçe artan isyan hareketlerinin önüne geçmekti. Ancak petrol gelirleri 1958 devrimine giden yolu açan en büyük etmenlerdendi.²⁵

²³ Armaoğlu, 20. Yy. *Siyasî Tarihi 1914-1995*, 582-592.

²⁴ Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2014* (İstanbul: Der Yayınları, 2015), 972.

²⁵ Dîb, *Mûciz-u 'Iârîhil'-Irâk*, 57-59.

1953 Mayıs'ında II. Faysal 18 yaşına bastı. Bu, uzun süredir devam etmekte olan Abdulilah'ın vesayet döneminin bitmesi anlamına geliyordu. Ülkede törenler düzenlenerek II. Faysal resmi olarak görevi devraldı. Ancak Faysal görevi dayısı Abdulilah'ın yönlendirmeleriyle sürdürdü.²⁶

23 Temmuz 1952'de Mısır'da yaşanan devrim, Irak halkı ve siyasi partiler için büyük bir ilham kaynağı oldu. Halk artık köklü bir değişiklik istiyordu. Zira yıllardır halkın istediği gibi bir bağımsızlıktan bahsedilemezdi. Siyasi partiler halkı, özellikle de öğrencileri gösterilere teşvik ettiler. Şiddet olayları artarak devam etti. Gösteriler sırasında bir Amerikan danışma bürosu ve Bâbu's-Şeyh polis karakolu yakıldı. Gerilimin gittikçe artması üzerine 23 Kasım 1952'de sıkıyönetim ilan edildi. Asker Bağdat'a inip göstericilere şiddet kullanarak müdahale etti. Partiler kapatıldı ve gazeteler susturuldu. Sabah altı ile akşam altı arası sokağa çıkma yasağı ilan edildi. 1954 Ağustos'unda Nûri Said başbakan olarak yeni bir hükümet kurdu. Bu hükümet yönetimi tehdit edebilecek her türlü oluşumu yasaklayan keskin kararnameler yayınladı. Nûri Said 1954 yılının 4 Nisan'ında İngiltere ile 1930 anlaşmasının yenilenmesi için masaya oturdu ve yeni bir anlaşma imzaladı. Bu anlaşmada da İngilizler petrol konusundaki menfaatlerini korudu. Bu sırada, 1956 yılında Cemal Abdünnâsır, Fransa ve İngiltere'nin denetimindeki Süveyş Kanalı'nı millileştirince, İsrail, Fransa ve İngiltere Mısır'a saldırı başlattılar. Kanalin millileştirilmesine çok sevinen Irak halkı Mısır'a saldıran üç ülkeyi protesto etmek ve Mısır'ı desteklemek için gösteriler düzenledi.

Suriye'deki Baas yönetimi ile Mısır'daki Abdunnâsır yönetimi arasındaki ilişkilerin yakınlığı neticesinde iki devlet 1 Şubat 1958'de Birleşik Arap Cumhuriyeti adı altında birleşme kararı aldılar. Bunun üzerine 14 Şubat'ta aynı aileden olan Ürdün ve Irak krallığı birlik kurma kararı aldıklarını ilan ettiler. İngiliz taraftarı olan bu iki krallığın birleşmesine hem dışardan hem içerden tepkiler gelmeye başladı. Dışardan Mısır bu birleşmeyi kabul etmezken içerden de halk gösteriler düzenleyerek bu duruma karşı çıktı. Bu arada Lübnan'da halk tarafından yönetime karşı gittikçe tırmanan bir ayaklanma baş göstermişti. Lübnan Cumhurbaşkanı Camille Chamoun Türkiye ve Irak'ın Lübnan'a müdahale etmesini istemekteydi. Dönemin başbakanı Nûri Said Lübnan'a müdahale etmeye hazırlanmak için ülkenin doğusunda bulunan birlikleri batıya sevk etmeye karar verdi. Bu birliklerin başında General Abdülkerim Kasım vardı. 14 Temmuz 1958 gecesı, Bağdat'tan geçerken ordunun ani bir darbe girişiminde bulunması, Irak'ta bir dönemin son bulmasına ve yeni bir dönemin başlamasına yol açtı.²⁷ Darbenin liderliğini Abdülkerim Kasım ve Abdusselam Ârif üstlendi. Ordu, sarayı ele geçirerek, Veliaht Abdulilah ve henüz 23 yaşında olan Kral II. Faysal başta olmak üzere, kraliyet ailesinin neredeyse tüm üyelerini öldürdü. İlginç olan ise saray muhafız alayı dâhil hiçbir askeri birliğin kraliyet ailesini müdafaa etmemesi idi. Kraliyet ailesinden sadece Abdulilah'ın hanımı kurtuldu. Faysal'ın naaşı babası Gâzî'nin hatırasına ihtiramla herhangi bir nefret tepkisine maruz kalmadan defnedildi. Ancak Abdulilah'ın cesedini, askerler toplanan halka verdiler. Halk saatlerce Bağdat sokaklarında cesedi sürükledikten sonra

²⁶ Şâkir, *et-Târîhu'l-Mu'âsır Bilâdu'l-'Irâk*, 277-278.

²⁷ Armaoğlu, 20. Yy. *Siyasî Tarihi 1914-1995*, 620-621.

paramparça edip kalan kısmını savunma bakanlığının kapısına astılar. 1941 Yılında Abdulilah, Geylâni darbesinin komutanlarını bu kapıda astırmıştı. Nuri Said ise darbe gecesi askerlerden kaçmayı başarmıştı ancak iki gün sonra halk onu kadın elbisesi içerisinde yakaladı. Halkı vazgeçirmeye çalışsa da halk onu linç ederek öldürdü. Öfkesini alamayan halk arabayla Nuri Said'in cesedini ezerek parçaladı.²⁸ 1958 Irak devrimini hazırlayan dâhili ve harici amilleri şu maddelerde toplamak mümkündür:

1. İngilizlerin I. Dünya Savaşından beri Irak üzerindeki sömürü politikaları.
2. Kral Gâzi'nin öldürülmesi ve yerine İngiliz menfaatleri için çalışan Abdulilah'ın kral vekili olması.
3. Irak'ta İngilizlerin en güçlü taraftarı Nûri Said'in diktatör siyaseti.
4. Filistin meselesi.
5. Mısır devrimi ve üç ülkenin Mısır'a saldırması.
6. Özgür subayların örgütlenmesi.
7. Siyasi örgütlerin ve öğrencilerin rolü.²⁹

Darbe sonrasında Abdulkasım, geniş yetkilerle hem silahlı kuvvetler genel komutanlığını hem de başbakanlık görevini devraldı. Darbenin diğer önde gelen ismi Abdusselam Ârif ise genel komutan yardımcılığı, başbakan yardımcılığı ve içişleri bakanlığı gibi önemli görevleri üstlendi. İleri gelen komutanlardan Necîb er-Rabî'î meclis başkanlığı görevine getirildi. Darbe sabahı görev ve yetki dağılımı bizzat Abdusselam Ârif tarafından devlet radyosundan halka duyuruldu.³⁰

14 Temmuz 1958 devrimiyle beraber yeni bir dönem başlamış olmaktadır. Bu devrimin Irak için getirdiği değişiklikler, yenilikler ve icraatlar şu şekilde sıralanabilir:

1. Krallık döneminin bitmesi ve cumhuriyetin kurulması.
2. Halkta milli siyaset bilincinin artması ve ülkede düşünce özgürlüğünün gelişmesi.
3. Bütün sömürge anlaşmalarının iptaliyle birlikte ülkenin gerçek anlamda milli bağımsızlığını kazanması.
4. Arap-Kürt ortaklığının pekiştirilmesiyle milli birliğin korunması.
5. Irak ordusunun zayıf olmasına neden olan batı siyasetine boyun eğme politikasının sona ermesiyle, ordunun modern silahlarla donatılması.
6. 1961'de dernekler kanunun çıkarılmasıyla demokratik siyasi partilere ve 700 civarında derneğin kurulmasına izin verilmesi.

²⁸ Dîb, *Mûciz-u Târihîl'l-İrâk*, 61-62.

²⁹ el-Kenânî, *Târihu'l-İrâkî'l-Muâsir li'l-Merhaleti'r-Râbia*, 54-59.

³⁰ el-Kenânî, *Târihu'l-İrâkî'l-Muâsir li'l-Merhaleti'r-Râbia*, 63.

7. Devlet kurumlarında o zamana kadar devam etmekte olan milliyet ayrımcılığına son verilmesi.
8. Irak milli kimliğinin güçlenmesi.³¹

14 Temmuz devrimi Bağdat sokakları başta olmak üzere Irak'ın genelinde halk tarafından sevinçle karşılandı. Kahire ve Şam'da da Irak devrimini destekleyen gösteriler yapıldı. Bu arada Amerika Lübnan'a; İngiltere de durumu muhafaza etmek için Ürdün'e asker çıkardı. Birleşik Arap Cumhuriyeti Irak'taki mevcut durumu desteklemeye hazır olduğunu ilan etti. İkinci adam olan Abdusselam Arif ile Cemal Abdunnâsır 19 Temmuzda Şam'da görüştüler. Bu görüşmede Abdusselam Irak'ında Arap Birliğine katılabileceğini dile getirmişti. Bu fikir Abdulkerim Kâsım başta olmak üzere devrim liderlerin tamamının görüşünü yansıtmıyordu. Bir kısım subaylar Abdusselam'ı birliğe katılmak konusunda desteklerken bir kısmı da Abdulkerim Kâsım'ı Abdusselam'ın fikrine karşı uyarıyorlardı. Zira birliğe katılmak Irak'ın mevcudiyetini kaybetmesi anlamına geliyordu. Abdulkerim bir süre sabrettikten sonra Abdusselam'ı önce genel komutan yardımcılığı görevinden daha sonra başbakan yardımcılığı ve içişleri bakanlığından alıp Batı Almanya elçiliğine atadı. Abdusselam önce istifa edip kabul etmedi. Daha sonra kabul edip gitti ancak kısa süre sonra geri geldi. Abdulkerim onun Irak'ta bulunmasının ülke birliğini tehdit edebileceğini düşünerek çeşitli bahanelerle tutuklanmasına karar verdi. Açılan mahkemede Abdulkerim'i öldürmeye teşebbüs etmek ve halkı isyana teşvik etmek suçlarından yargılanarak idamına karar verildi. Ancak Abdulkerim kararı imzalamadı ve 1962'de Arap Birliği dağılınca evine dönmesine izin verildi. Abdulkerim Kâsım'ın yönetimi 1958'in sonlarında Reşîd Âlî Geylânî ve 1959'da Abdulvehhâb eş-Şevvâf'ın darbe girişimine de tanık olmuştur. İki girişimde de Abdulkerim Kâsım, komünist parti taraftarlarının da desteğiyle rejimini korumayı başarmıştır.³²

1958 devriminden sonra petrol başta olmak üzere birçok kaynakların millileşmesiyle Irak, ekonomik açıdan da büyük değişikliklere tanıklık etti. Irak'ın birliği konusunda hoşgörülü bir siyaset izleyen Abdulkerim Kâsım partiler arasında, sloganı "Önce Irak" olan Milli Demokrat Partisi mensuplarından etkilenmekteydi. Bu partinin hedefleri Irak içişlerini ön plana almak halkın refah seviyesini yükseltmek vs idi. Baas Partisi ve Komünist Partinin bu konuda daha radikal vaatleri vardı. Bütün siyasi partilerin önceliği Irak petrolünün sömürü elinden kurtulması olmuştu. Yöneticiler, altmışlı yıllarda halkın yüzde 70'ini oluşturan Kürt ve Şiilerin yönetime katılmasını pek önemsememişlerdi. Krallık döneminde de hükümetler Kürt meselesi ile uğraşmışlardır. Özellikle Kürt gençleri arasında yaygınlaşan komünizmin etkisiyle Kürtler Sovyetler Birliği'ne yakınlık göstermişlerdir. Sovyetler Birliği'nin Kürtleri İran'ın kuzeyinde devlet kurmaya teşvik etmesiyle 1946 yılında Mahâbad Cumhuriyeti kurulmuş aynı yıl Sovyetlerin İran'dan çekilmesiyle yıkılmıştır. Aşiretiyle bu ülkeye katıldığını ilan eden ve yıkılınca Sovyetlere kaçan Molla Mustafa el-Barzânî Krallık

³¹ Abdulhâlık Huseyn, *Sevra ve Zâim-Dirâse fi Sevrat-i 14 Temmûz el-'Irâkıyye ve 'Abdulkerim Kâsım* (Bağdat: Dâr-u Mîzûbûtamyâ, 2007), 55-56.

³² Şâkir, *et-'İârîhu'l-Mu'âsır Bilâdu'l-'Irâk*, 335-346.

yıkılıncaya kadar Sovyetler Birliği'nde kalmıştır. Barzânî 1958 devriminden sonra Abdulkerim Kâsım'ın teşvikiyle Irak'a dönmüştür. Ancak Barzânî'nin gelmesiyle Kürt meselesi bitmediği gibi ilerleyen yıllarda yaşanan gelişmelerle farklı bir boyut kazanmıştır.³³

Devrimden tam bir yıl sonra 14 Temmuz 1959'da Türkmenlere yönelik bir katliam gerçekleşmiştir. Türkiye'ye yakın tutum sergileyen ve Kerkük'te yaşayan Türkmenlere, Barzânî taraftarı Kürtler ve Irak Komünist Partili şahıslar tarafından saldırılar düzenlenmiştir. En az 26 kişinin öldüğü saldırılarda Abdulkerim Kâsım, uyarıları dikkate almamak ve müdahalede gecikmekle suçlanmaktadır. Bu durum Türkmenlerde Irak Devletine karşı aidiyet ve güven duygusunun azalmasına neden olmuştur.³⁴

Abdulkerim Kâsım 1959 Kasım'ında Baasçıların tertip ettiği bir suikasta maruz kaldı. Daha sonra uzun yıllar Irak'ı yöneten Saddam Hüseyin de bu suikastın icraat kısmında yer almıştı. Suikastta Kâsım'ın şoförü ölürken Kâsım yaralı olarak kurtuldu. Saddam Hüseyin ve beraberindeki birkaç kişi ülke dışına kaçmayı başardılar. Ülkede kalanlar ise tutuklanıp mahkemeye çıkarıldılar ve idamlarına karar verildi. Ancak karar onaylanmadı. 1960 Ocağında siyasi partiler konusunda düzenlemeler yapılarak, partilerin tekrar kurulmasına izin verildi. Baasçılar Abdulkerim'i devirme fikrinden vazgeçemediler. Bunu gerçekleştirmek için gizli çalışmalar yapıyorlardı. Ordunun önemli kademelerine yerleşmeyi de başarmışlardı. 1963'ün 3 Şubat'ında Baas partili bir subayın tutuklanmasının ardından sivil partililer gizli bir toplantı yaptılar. Bu haberi alan Abdulkerim, parti lideri Sâlih es-Sa'dî'nin de içinde olduğu bir grup partilinin tutuklanması emrini verdi. Bunun üzerine Baasçıların ordudaki lideri olan Yarbay Ahmed Hâsen el-Bekr tutuklamalar artmadan önce 8 Şubat'ta darbe yapma kararı aldı. Darbe sabah saat 8'de başladı. Aylardan Ramazan olması dolayısıyla halk sahur sonrası uykuda olacağı için bu vakit özellikle seçilmişti. Hava kuvvetleri komutanının tutuklanmasıyla darbe başladı. Baasçı subayların emri altındaki birlikler ciddi bir dirençle karşılaştılar ancak savunma bakanlığından durumu idare eden Abdulkerim'in birlikleri gün boyu devam eden hava bombardımanına daha fazla dayanamadı. Ertesi gün öğlen vakti Abdulkerim teslim oldu. Hemen kurulan mahkemede Abdulkerim Kâsım, Tâha eş-Şeyh Ahmed ve Fâzıl 'Abbâs el-Mehdâvî'nin doğrudan idamına karar verildi. Karar, Kâsım'ın makamının yanındaki odada infaz edildi. Baasçılar Abdusselam Ârif'i hükümetin başına geçirdiler. Gelişmeler radyodan kamuoyuna duyuruldu.³⁵

Araştırmacı Abdulhalık Huseyn, "Bir devrim, bir lider" adlı eserinde, Abdulkerim Kasım'ın devrilmesinde yabancı istihbarat örgütlerinin büyük bir rolü olduğunu öne sürmektedir. Çalışmada, İngiliz ve Amerikan istihbarat servislerinin, Baasçılara Kasım'ı devirmeleri konusunda ciddi şekilde destek sağladıkları belirtilmektedir. Yazar, Kasım'ın devrilmesinde kilit rol oynayan ve hareket öncesinde Amerika'daki Irak elçiliğinde askeri

³³ Dîb, *Mûciz-u Târîhîl'l-İrâk*, 89-90.

³⁴ Tunahan Hazır, "14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı", *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/2 (Aralık 2019), 148-155.

³⁵ Şâkir, *et-Târîhu'l-Mu'âsir Bilâdu'l-İrâk*, 346-353.

ateşe olarak görev yapan Sâlih Mehdî 'Ammâş'ın, daha sonra Amerikan istihbarat örgütü CIA ile bağlantılarının ortaya çıktığını ifade etmektedir.³⁶

1958'de üyesi az olan Baasçılar 1963'e gelinceye kadar hızlı bir yükseliş göstermişti. O yıllarda Araplar arasında popüler olan milliyetçilik, sosyalizm gibi akımları da kullanarak ciddi bir güç elde etmişti. Ancak düşüşleri de çıkışları gibi hızlı oldu. Abdülkerim'e yaptıkları darbenin ardından henüz dokuz ay geçtikten sonra Baasçılar, Abdusselâm ve birtakım subaylarla ters düşerek yönetimden uzaklaştırıldılar. Tabi ki bu durum Baasçıları iktidar isteklerinden vazgeçirmediği gibi, ileride yapacakları darbe için iyi bir ders almalarını sağladı. 1968'de yaptıkları darbede iki hafta içinde farklı düşünen destekçilerini yönetimden tasfiye ettiler.³⁷

Abdusselam, Baas liderlerinin büyük bir kısmını İspanya'ya sürdükten sonra 1966'ya kadar iktidarda kaldı. Bu dönem ülkenin kuzeyinde çıkan Kürt isyanlarını bastırma ve iktidarda kalma çabalarıyla geçti. 1966'da geçirdiği helikopter kazası sonucu vefatının ardından kardeşi Abdurrahman Arif, onun yerine geçti. Ancak onun yönetimi de çok sürmedi. 1968'de Baasçıların darbesiyle sona erdi. Arif kardeşlerin 1963-1968 arası döneminde, Kasım döneminden farklı olarak Mısır lideri Nasır'la iyi ilişkiler kurulmuş, gerçekleşme de ülkelerin birleşmesi kararı alınmıştı.³⁸

Abdurrahman Arif'in devrilmesinde Irak'ın da içinde olduğu Arap Birliği'nin 1967 Haziran'ında İsrail'e karşı yapılan savaşta yenilgisinin etkisi büyük oldu. Bunun yanında Şii muarızların artması, hükümet aleyhine ortaya atılan yolsuzluk söylentileri, Mısır'ın Arif yönetimini zayıflatma çabaları ve Baasçıların yarım kalan devrim istekleri, devrimin diğer etmenleriydi. Subaylar arasında askeri istihbarat müdürü Abdurrazzak en-Nâyif'in başını çektiği kendilerini "Arap Devrimciler" olarak adlandıran bir grup, hükümetin zayıflamasından cesaret bularak harekete geçti. Cumhuriyet Muhafız Başkanı Abdurrahman ed-Dâvud ile bağlantı kurdular. Ayrıca böyle bir harekete dünden razı olan Baasçılarla da yardımlaşmaya karar verdiler. Bu maksatla silahlı kuvvetlerin başında olan Baas yanlısı Ahmed Hasan el-Bekr ve arkadaşlarıyla anlaştılar. 18 Temmuz 1968 sabahı tanklar Cumhuriyet sarayına doğru harekete geçti. Güvenlik güçlerinden hiçbir destek bulamayan Abdurrahman Arif ve destekçileri kolayca yakalandı. Darbe haberi yayınlanarak Ahmed Hasan el-Bekr'in devlet başkanı olduğu, Abdurrazzak en-Nâyif'in hükümeti kurmakla görevlendirildiği bilgisi ilan edildi. Abdurrahman Arif emekli edilerek yurtdışına gönderildi. Darbe farklı görüşlerdeki iki grubun ittifakıyla başarıya ulaşmıştı. Ancak Baasçılar 1963 yılında yaşadıklarından ders çıkarmış olacaklar ki; iki hafta içerisinde en-Nâyif ve ekibini tasfiye ederek yurtdışına sürdüler. Bundan sonra ülke başkanlıkla yönetilmeye başladı. Ahmed Hasan hükümetin de başına geçmişti. Yönetimdeki öne çıkan diğer isimler, Sâlih

³⁶ Abdulhâlık Huseyn, *Sevra ve Zaîm*, 154-155.

³⁷ Dîb, *Mûciz-u Târîhil'l-İrâk*, 100.

³⁸ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Geçmişten Günümüze Irak Meselesi," 1326.

Mehdî 'Ammâş, Hardân Abdulgaffâr ve Saddâm Hüseyin idi. Bu isimlerin hepsinin Tikrit şehrinden olması dikkat çekici bir durumdur.³⁹

Saddam Dönemi (1979-2003)

Ahmed Hasan, bir yönetici olarak çok güçlü bir lider değildi. Anne tarafından akrabası olan ve henüz 32 yaşında olan Saddam Hüseyin'i başkan vekili, Baas Partisi sekreter vekili ve haberleşme sistemleri başkanı olarak atadı. Bu atamanın arkasında Saddam'ın dayısı Hayrullah Talfâh'ın etkisi bulunuyordu. Saddam Hüseyin, liderlik özellikleriyle Ahmed Hasan'ın dönemindeki önemli icraatların arkasındaki en etkin isim haline geldi. Saddam, 1968 devriminden sonra ülkede istikrarın sağlanmasında büyük bir rol oynadı. 1970'lerde önce general, ardından da askeri kuvvetler komutanı olarak atanarak resmi gücünü pekiştirdi. Ahmed Hasan'ın 1979'da başkanlık görevini fiilen devretmesine kadar geçen süre içinde, Baas Partisi içinden veya dışından rejim için tehdit oluşturabilecek tüm rakipler, devletin kademelerinden uzaklaştırıldı. Ahmed Hasan istifa ettirildikten sonra, Saddam Hüseyin tek lider olarak iktidarı ele geçirdi.⁴⁰

Saddam, Suriye ile birleşmek istemesini bahane ederek Ahmed Hasan'ı 1979 yılında görevden uzaklaştırdı ve artık resmen de ülkenin karşı konulmaz lideri oldu. O yıl İran'da Şii devrimi gerçekleşmiş ve yönetimde köklü bir değişim yaşanmıştı. Daha önce 1975 yılında büyük ölçüde çözüme kavuşmuş olan İran ile sınır sorunu, 1980 yılında yeniden alevlenmiş ve iki ülke arasında soğuk savaş derecesine kadar uzanan bir gerilim oluşmuştu.⁴¹

Saddam Hüseyin 17 Eylül'de daha önce imzalanan ve İran'la sınırları belirleyen Cezayir anlaşmasını feshettiğini duyurdu. Sadece beş gün sonra 22 Eylül'de Irak kuvvetleri, İran'ın batı bölgelerine girmeye başladı. Kolay bir zafer elde edebileceğini düşünen Saddam, bu savaşla Humeynî'nin (1979-1989) prestijini ciddi şekilde sarsmayı da amaçlıyordu. Başlangıçta Irak, savaşta olumlu sonuçlar alırken, ilerleyen zamanlarda İran, büyük bir direnç göstererek Irak'ın ilerlemesine engel oldu. Savaş nedeniyle birçok petrol tesisi, askeri üs ve yerleşim yeri ciddi şekilde zarar gördü. 8 yıl süren bu savaşta, her iki ülke de belirledikleri hedeflere ulaşamayınca, BM Genel Sekreteri'nin arabuluculuk çabaları sonucu 20 Ağustos 1988'de ateşkese karar verdiler. Ancak bu ateşkes, sınır sorununu çözmedi. Körfez Savaşı sırasında Irak, savaş öncesi sınırlarına çekilmeyi İran'ın kendisine yardım etmesi karşılığında kabul etti.⁴²

Savaşın tırmanmasında 1979'da gerçekleşen İran Şii devrimiyle iktidara gelen Ayetullah Humeynî'nin Irak'taki Şii kesimini Saddam'ı devirmeye teşvik etmesi ve Irak'tan kaçan Saddam karşıtlarının Kürtlere destek sunması da önemli bir rol oynamıştır.⁴³ Bu savaş,

³⁹ Şâkir, *et-Târîhu'l-Mu'âsir Bilâdu'l-'Irâk*, 385-388.

⁴⁰ Dîb, *Mûciz-u Târîhil-'Irâk*, 100.

⁴¹ Chaten Mahdî, *II. Körfez Savaşından Sonra Irak Ekonomisi ve Irak Petrollerinin Irak Ekonomisindeki Yeri ve Geleceği* (Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009), 19-22.

⁴² Sait Yılmaz, *Irak Dosyası* (İstanbul: Kum Saati Yayın Dağıtım, 2011), 59-62.

⁴³ Burcu Şahin Bilgin, *Amerika'nın Irak İşgalinden Günümüze Kuzey Irak'ta Devlet İnşa Süreci* (Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 28-29.

her iki ülkede yaklaşık bir milyon insanın ölümüne, iki milyon kişinin ise yaralanmasına veya sakat kalmasına yol açmıştır. Başlangıçta Irak'ı destekleyen Amerika, bir süre sonra nedenini açıklamadan İran'ı desteklemeye başlamıştır. Ayrıca, savaş süresince Amerika'nın kendi içinde çelişkili politikalar izlediği de dikkatlerden kaçmamıştır. Savaşın ilginç sonuçlarından biri de Saddam Hüseyin'in iç ve dış prestijinin artmasının yanı sıra, İran'daki Şii rejimine karşı başlangıçta muhalefet sesleri yükselmişken, zamanla rejimin halkın desteğini kazanması olmuştur.⁴⁴

Savaştan en büyük kazancı batılı ülkeler elde etmiştir. Çünkü iki Müslüman ülke birbirleriyle savaşırken, ihtiyaç duydukları silahları ve savaş malzemelerini batılı devletlerden temin etmişler ve bu da batılı ülkeler için büyük bir ekonomik kazanç sağlamıştır. Savaşın bu kadar uzun sürmesinin sebeplerinden biri de silah tedarikçileri arasında yer alan başta batılı ülkeler olmak üzere, yaklaşık 40 ülkenin bu durumu fırsata çevirerek savaşın devamını sağlamış olmalarıdır. Savaş verilerine bakıldığında, aynı ülkelerin her iki tarafa da silah ve mühimmat sattıkları görülmektedir. Elde edilen kârlar ise korkunç boyutlara ulaşmıştır. Bu savaşı "bir taşla iki kuş vurmak" deyimini akla getirecek şekilde değerlendiren ülke ise İran'a savaş mühimmatı satan İsrail olmuştur. Öyle ki zamanın İsrail savunma bakanı Şamir, açıklamasında savaşın iki ülkenin de İsrail'in düşmanı olduğunu belirterek ülkesinin bu durumdan çıkarı olduğunu dile getirmiştir.⁴⁵ Savaşta hem öldüren hem de ölen Müslümandır. Bunun yanı sıra, her iki ülke de bu çatışmaya girerek, kendi iç işlerine müdahale edilmesine ve özellikle Irak'ta olduğu gibi topraklarının gayrimüslimler tarafından işgal edilmesine zemin hazırlamışlardır.

Burada savaşın son yılında gerçekleşen Halepçe katliamını zikretmek de yerinde olacaktır. Saddam Hüseyin 23 Şubat 1988 tarihinde Irak'ın kuzeyinde, Enfâl adını verdiği bir operasyon başlatmıştır. İran güçleriyle iş birliği yapan Celal Talabânî liderliğindeki Kürdistan Yurtseverler Birliği'ne (KYB) bağlı muhaliflerin Halepçe üzerinden Irak güçlerine saldırmasını bahane ederek Kuzey Cephesi Komutanına kimyasal silah kullanması talimatını vermiştir. 16 Mart 1988 tarihinden itibaren üç gün süren hava saldırılarında çoğunluğu Sünni, sivil ve tarafsız Kürtlerden oluşan Halepçe kasabası ve civarı kimyasal silahlarla bombalanmış ve bu saldırılarda binlerce kişi hayatını kaybetmiştir.⁴⁶

Saddam yönetimi, uzun ve yıpratıcı bir savaşın ardından silahlanmaya devam etti. Bu durum, Orta Doğu'yu aşacak yeni bir krizin habercisiydi. İran'la sekiz yıl süren savaştan ders çıkarmayan Saddam, 1990 yazında Kuveyt'i işgal etti. Osmanlı Devleti döneminde, Kuveyt'in Irak'ın bir parçası olduğu iddiasıyla Kuveyt üzerinde hak talep edilmesi de bu işgali gerekçelendiren unsurlardan biriydi. "Körfez Krizi" olarak tarihe geçen bu işgal, Orta Doğu'da özellikle petrol kaynaklarıyla ilgilenen ve devletlerarası dengeleri bozacağı öngörülen başta ABD olmak üzere batılı ülkeleri harekete geçirdi. İşgalin başladığı 2 Ağustos

⁴⁴ Abdulkadir Kahraman, *Irak'ın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar* (İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 36-37.

⁴⁵ Michael Flitner, "Ticaret Olarak Savaş: İran ve Irak'a Silah İhracı", çev. Meriç Gök, *Orta Doğu Dosyası Filistin Ayaklanması, İsrail, İran ve Irak*, ed. Ragıp Zarakolu (İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988), 220-221.

⁴⁶ Mustafa Yıldız, "Elma Kokusu ile Gelen Ölüm: Halepçe", *İnsamer* (Mart 2021), 2.

1990'da Birleşmiş Milletler, Irak'tan işgal ettiği topraklardan derhal çekilmesini talep etti. 6 Ağustos'ta Irak'a geniş kapsamlı bir ambargo uygulanmasına karar verildi.⁴⁷

17 Ağustos 1991'de Suudi Arabistan hava üslerinden kalkan ABD ve İngiliz uçakları Irak kuvvetlerini bombalamaya başladı. "Çöl Fırtınası" adı verilen operasyon, 24 Şubat'a kadar sürdü. Bu süreçte, Irak'ın herhangi bir karşı saldırı yapacak gücü kalmamıştı. 22 Şubat'ta ABD, Irak'a Kuveyt'ten tamamen çekilmesi için 24 saat süre verdi. Buna karşılık, Irak, Kuveyt'teki yüzlerce petrol kuyusunu ateşe verdi. 24 Şubat sabahı başlayan kara harekâtının ardından, 25 Şubat'ta Irak kuvvetleri direnç göstermeksizin Kuveyt'ten çekildi. 28 Şubat'ta ABD Başkanı George H. W. Bush, Kuveyt'in tamamen kurtarıldığını ilan etti. Irak, ateşkes şartlarını kabul ettikten sonra, Sovyet Rusya'nın talebi üzerine Birleşmiş Milletler 2 Mart 1991'de ateşkes kararını aldı. Bu ateşkes, Irak'ın Kuveyt üzerindeki tüm hak iddialarından vazgeçmesini ve savaş tazminatı ile esirlerin serbest bırakılmasını da şart koşuyordu. Irak güçlerinin kaybı yaklaşık 50-60 bin civarında tahmin edilirken, müttefik kuvvetlerin kaybı ise 8-16 bin arasında olmuştur.⁴⁸ Savaş, kullanılan radyoaktif maddelerden dolayı bölge halkını ve gelecekteki nesilleri tehdit eden kalıcı ve olumsuz etkiler bırakmıştır.⁴⁹

Körfez Savaşı ile hemen hemen aynı dönemde, Irak'ın kuzey ve güney bölgelerinde Saddam rejimine karşı büyük isyanlar patlak verdi. Bu bölgelerdeki Şii ve Kürtler, devlet binalarına saldırarak çalışanlara işkence yaptı ve bir kısmını öldürdü. Kuveyt'ten geri dönen Irak ordusu, isyanları bastırmak için harekete geçti. Bunun üzerine Birleşmiş Milletler, Güney ve Kuzey Irak'ı uçuşa yasak bölge ilan ederek burada yaşayan sivilleri korumaya çalıştı. Ancak bu karar, bölgedeki merkezi otoriteyi ortadan kaldırarak yerel güçlerin devletleşme sürecine girmelerine yol açtı.⁵⁰

Körfez Savaşı öncesinde, Irak'ın sahip olduğu kitle imha silahlarını tespit edip yok etmek amacıyla Birleşmiş Milletler tarafından bir komisyon oluşturulmuştu. Savaşın hemen ardından, Irak yönetimi başlarda bu komisyonun çalışmalarına izin vermedi, ancak ABD'nin yoğun baskıları sonucunda 20 Kasım 1997'de bu çalışmalara başlanmasına onay verdi. 2001 yılında, ABD'nin 11 Eylül saldırılarının ardından Afganistan'da terörle mücadele operasyonlarına Irak'ı da dahil etmesiyle, Irak'a karşı baskılar arttı. 2002 yılı Ekim ayında, kitle imha silahlarının denetlenmesine izin verilmemesi durumunda, ABD, Irak'a askeri müdahalede bulunabileceğini duyurdu. 13 Kasım 2002'de Irak yönetimi, BM'nin araştırma komitesinin serbestçe çalışmasına kayıtsız şartsız onay verdi. Komite, Saddam'ın sarayları da dâhil olmak üzere tüm Irak topraklarında incelemelere 3 Aralık'ta başladı. Aynı gün Saddam, Kuveyt halkından özür diledi. Konsey Başkanı, 9 Ocak 2003'te yaptığı açıklamada, iki aylık incelemeler sonucu Irak'ta hiçbir kitle imha silahına rastlanmadığını duyurdu. Ancak bu açıklama, ABD'nin Irak'a müdahale için hazırladığı bahaneyi ortadan kaldırmış olsa da Amerika işgal konusunda kararlıydı. 17 Mart 2003'te, Saddam ve ailesinin 48 saat içinde Irak'ı

⁴⁷ Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2014*, 1203-1204.

⁴⁸ Armaoğlu, 20. Yy. *Siyasî Tarihi 1914-1995*, 1051-1053.

⁴⁹ Yılmaz Dikbaş, *Amerika'nın Irak Yalanları* (İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2002), 27.

⁵⁰ Ahmet Emin Dağ - Assad Hamid Sulaiman, *Irak Raporu* (İstanbul: İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2015), 5-6.

terk etmesini isteyen ABD, aksi takdirde savaş başlatacaklarını ilan etti. 19 Mart'ta, Irak Devrim Komuta Konseyi, Baas Partisi ve Meclisi bu ultiyatomu reddettikten sonra, 20 Mart 2003'te İngiltere ve ABD kuvvetleri, Irak'a karadan ve denizden saldırıya başladı.⁵¹

Dönemin ABD Başkanı George W. Bush, Irak'a yönelik operasyonun uzun sürebileceğini ve hedeflerinin, Irak'ı silahsızlandırmak, Saddam Hüseyin'in teröre verdiği desteği kesmek ve Irak halkını özgürleştirmek olduğunu duyurdu.⁵² Ancak dünya kamuoyuna yapılan bu açıklamalara rağmen, ABD'nin Irak'ı işgal etmesinin ardında yatan gerçek nedenler oldukça farklıydı. Eğer Saddam, ABD'nin çıkarlarına hizmet etmiş olsaydı, diktatörlüğünü sürdürmeye devam edecekti.⁵³ Uluslararası birçok çevrede dile getirildiği gibi, bu işgalin asıl sebepleri şu şekilde sıralanabilir:

- Orta Doğu bölgesinin, doğal kaynakları ve zenginlikleri, herhangi bir ABD karşıtı gücün denetimine girmesinin engellenmesi.
- Bölgedeki petrol rezervlerinin kontrol altına alınması.
- İsrail'in varlığının ve güvenliğinin sağlanmasıdır.⁵⁴

9 Nisan 2003'te ABD kuvvetleri Bağdat'a girdi ve bu hamleyle Saddam Hüseyin'in yönetimi sona erdi. Kuzeyde, Kürt peşmergeleriyle birlikte hareket eden Amerikan askerleri Musul ve Kerkük şehirlerini ele geçirerek, Saddam'ın otoritesini tamamen çöktürdüler. Amerikalı yönetici Paul Bremer, Baas Partisi ve eski rejimin tüm unsurlarının ortadan kaldırıldığını açıkladı. Birleşmiş Milletler Amerika'nın liderliğindeki geçici konseyi desteklediğini belirterek, Irak'a yönelik tüm ekonomik yaptırımları kaldırdı.⁵⁵

13 Aralık 2003'te, Saddam Hüseyin, memleketi Tikrit'te, ABD kuvvetlerinin gerçekleştirdiği bir şafak operasyonu ile yakalandı. 24 yıl boyunca ülkeyi yöneten, kendisine görkemli saraylar yaptıran Saddam'ın sonunda iki metre karelik bir çukurda yakalanması dikkat çekici bir durum olmuştu.⁵⁶

Baas Partisi'nin ve Saddam rejimindeki devlet kademelerinin tamamen ortadan kaldırılması, bu görevlerde çoğunluğu elinde bulunduran Sünniler için büyük bir darbe anlamına geldi. Sünniler, yönetimle ilgili etkilerini kaybetmemek için ABD güçlerine karşı tavır almaya başladılar. Amerika'nın idari ve askeri görevlerde Şiilere ve Kürt milislere daha fazla ağırlık vermesi, Irak'taki mezhepsel ve etnik çatışmaların derinleşmesine yol açtı ve bu çatışmalar günümüze kadar devam etti. Bu durum, ilerleyen yıllarda mezhepsel farklılıkların ülkede iç savaşa yol açmasına neden oldu. 22 Şubat 2006'da Şiilerin kutsal kabul ettiği el-Askeriye Camisine düzenlenen bombalı saldırı, büyüyen mezhepsel gerilimi zirveye taşıdı. 2006 yılında, her ay yaklaşık 3000 Iraklı hayatını kaybetti. 2003'te Amerika'nın Irak'ı işgal

⁵¹ Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2014*, 1207-1213.

⁵² Hürriyet, "Bush: Savaş uzun sürebilir" (Erişim 21 Ekim 2024)

⁵³ Abdulkadir Kahraman, *Irak'ın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar* (İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008) 47.

⁵⁴ Tuicakademi, "2003 ABD-Irak Savaşı ve Nedenleri" (Erişim 21 Ekim 2024).

⁵⁵ Behçet Kemal Yeşilbursa, "Geçmişten Günümüze Irak Meselesi", 1315-1343.

⁵⁶ el-Mısır'ul-Yevm, "Ameliyyetu'l-Fecri'l-A'hmer. 'İndemâ Kabada'l-Mârinz 'alâ Saddâm Hüseyin" (Erişim 21 Kasım 2024).

etmesinin ardından ölen Iraklı sayısı bir milyonu aşmıştır. Amerikan yönetimi, ülkenin içine girdiği iç savaşı kontrol altına almak için geçici çözümler bulmuş olsa da 2011’de ABD kuvvetlerinin Irak’tan çekilmesiyle mezhepsel çatışmalar yeniden şiddetlendi ve hâlâ devam eden istikrarsızlık ortamına yol açtı.⁵⁷

SONUÇ

Irak yakın tarihi dünya gündemini uzun süre meşgul etmiştir. Petrolün işlevi ve değeri küresel güçler tarafından fark edildikten sonra genelde Orta Doğu ülkeleri, özelde Irak toprakları söz konusu güçlerin ilgi odağı olmuştur. Osmanlı Devleti’nin zayıflamasını fırsat bilen sömürgeci devletler, bölgeyi istikrarsız hale getirecek politikalarla Orta Doğu’ya sürekli müdahale etmişlerdir. Elbette bu politikalarındaki temel hedef, Irak örneğinde görüldüğü gibi bölge halkını iç sıkıntılarla meşgul edip doğal zenginliklerini sömürmektir. Siyasi olaylar incelendiğinde Irak halkında bir kesimin millileşmek için mücadele ettiği görünmektedir. Öte yandan şahsi hegemonyaları uğruna kitleleri sıkıntılara sokan şahsiyetlerin iktidara gelmeleri Irak halkı için büyük bir talihsizlik olmuştur.

Birinci Dünya Savaşının ardından Osmanlı Devleti’nden ayrılan Irak topraklarında iç ve dış çekişmeler neredeyse hiç bitmemiştir. 1958 yılına kadar birçok darbelerin yaşandığı Irak, İngilizlerin güdümünden uzun süre çıkmadığı gibi sonrasında da iç siyasi gerilimlere sahne olmuştur. Yaşanan olaylar siyaset ile halk arasında genel olarak bir uyumsuzluk olduğunu göstermektedir. 1968’de Baas Parti’sinin iktidara gelmesi 1979’da Saddam Hüseyin’in kendisini süper yetkilerle donatarak yönetimi devralmasıyla ülke, farklı bir döneme girmiştir. Bu dönem 1980-1988 yılları arasında İran’la yapılan ve bir milyon insanın can kaybına, iki milyon kişinin yaralanmasına ya da sakat kalmasına neden olan bir savaşa tanıklık etmiştir. Saddam’ın bu kanlı girişimi sadece İran topraklarıyla sınırlı kalmayıp Halepçe örneğinde olduğu gibi Irak’ın dahiline de sıçramıştır. Sonuçları itibariyle bakıldığında savaş her iki ülke için hüsrana gelmekte iken özellikle batılı devletler için çok karlı bir ticarete dönüşmüştür.

Doksanlı yıllara ulaşıldığında ise Saddam yönetimi, Kuveyt’i işgal ederek Irak’a ilhak ettiğini ilan etmiştir. Batılı devletler için petrolle eşdeğer olan Kuveyt toprakları için uluslararası kuruluşlar harekete geçerek Saddam güçlerini bölgeden çıkarmıştır. Daha sonra uzun yıllar ülkeye ambargo uygulanmasından dolayı bölge halkı çok sıkıntılar çekmiştir. İki binli yıllara gelindiğinde ABD birtakım bahanelerle Irak’ı işgal ederek Saddam rejimine son vermiştir. Saddam rejiminin son bulmasının ülke halkı için daha iyi sonuçlar getirmediği birçok çevre tarafından tasdik edilmektedir.

⁵⁷ Burcu Şahin Bilgin, *Amerika’nın Irak İşgalinden Günümüze Kuzey Irak’ta Devlet İnşa Süreci* (İstanbul: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 41-42.

KAYNAKÇA

- Al-Masry* *Al-Youm*. Erişim 21 Kasım 2024.
<https://www.almasryalyoum.com/news/details/600459>.
- Armaoğlu, Fahir. 20. Yy. *Siyasî Tarihi 1914-1995*. İstanbul: Alkım Yayınevi, 2009.
- Bilgin, Burcu Şahin. *Amerika'nın Irak İşgalinden Günümüze Kuzey Irak'ta Devlet İnşa Süreci*. Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Hürriyet. "Bush: Savaş uzun sürebilir." Erişim 21 Ekim 2024.
<http://www.hurriyet.com.tr/gundem/bush-savas-uzun-surebilir-135592>.
- Cografya.Gen.tr. "Irak" Erişim 27 Ağustos 2024.
<http://www.cografya.gen.tr/siyasi/devletler/irak.htm>.
- Dağ, Ahmet Emin ve Assad Hamid Sulaiman. *Irak Raporu*. İstanbul: İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi, 2015.
- Dîb, Kemal. *Mûciz-u Târîhil'l-Irâk*. Beyrut: Dâru'l-Fârâbî, 2013.
- Dikbaş, Yılmaz. *Amerika'nın Irak Yalanları*. İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları, 2002.
- el-Hasenî, Es-Seyyid 'Abdurrazzâk. *Târîhu'l-'Irâkı'l-Siyâsiyyi'l-Hadîs*. 3. Cilt Beyrut: Dâru'r-Râfidîn, 2008.
- el-Kenânî, Celâl Kâzım Muhsin. *Târîhu'l-'Irâkı'l-Muâsır li'l-Merhaleti'r-Râbia*. Mustansırıyye Üniversitesi, 2017.
- Flitner, Michael. "Ticaret Olarak Savaş: İran ve Irak'a Silah İhracı." çev. Meriç Gök. *Orta Doğu Dosyası Filistin Ayaklanması, İsrail, İran ve Irak*. ed. Ragıp Zarakolu. 220-226. İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988.
- Halîl, İmadüddin. "Irak." *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 22 Kasım 2024.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/irak--ulke#3-baslangictan-osmanli-donemine-kadar>.
- Hazır, Tunahan. "14 Temmuz 1959 Kerkük Katliamı." *Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/2 (Aralık 2019), 148-155.
- Huseyn, Abdulhâlık. *Sevra ve Zaîm-Dirâse fî Sevrat-i 14 Temmûz el-'Irâkıyye ve 'Abdulkerîm Kâsım*. Bağdat: Dâr-u Mîzûbûtamyâ, 2007.
- Kahraman, Abdulkadir. *Irak'ın Geçmişi, Bugünü ve Geleceği Üzerine Muhtemel Senaryolar*. İstanbul: Kadir Has Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Kenânî, Celâl Kâzım Muhsin el. *Târîhu'l-'Irâkı'l-Muâsır li'l-Merhaleti'r-Râbia*. Mustansırıyye Üniversitesi, 2017.

- Mahdî, Chaten. *II. Körfez Savaşından Sonra Irak Ekonomisi ve Irak Petrollerinin Irak Ekonomisindeki Yeri ve Geleceği*. Ankara: Orta Doğu Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Özey, Ramazan. *Dünya Denkleminde Orta Doğu Coğrafyası*. İstanbul: Aktif Yayınevi, 2009.
- Şahin, İsmail vd. "Birinci Dünya Savaşı Sonrası İngiltere'nin Irak'ta Devlet Kurma Çabaları." *Gazi Akademik Bakış* 8/15 (2014), 105-132.
- Özşimşir, Şafak. "2003 ABD-Irak Savaşı ve Nedenleri" Erişim 21 Ekim 2024. <http://www.tuicakademi.org/2003-abd-irak-savasi-ve-nedenleri>.
- Şahin, İsmail vd. "Orta Doğu'da Emperyalist Güçlerin Gizli Oyunu: Sykes-Picot Antlaşması." *The Journal of Academic Social Science Studies* (Ekim 2015), 241-262
- Şâkir, Mahmûd. *et-Târîhu'l-Mu'âsır Bilâdu'l-'Irâk*. Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmiyye, 1992.
- Uçarol, Rıfat. *Siyasi Tarih 1789-2014*. İstanbul: Der Yayınları, 2015.
- Yeşilbursa, Behçet Kemal. "Geçmişten Günümüze Irak Meselesi." *Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi* 29 (Temmuz 2009), 1315-1343.
- Yıldız, Mustafa. "Elma Kokusu ile Gelen Ölüm: Halepçe". *İNSAMER* (Mart 2021), 1-3.
- Yılmaz, Sait. *Irak Dosyası*. İstanbul: Kum Saati Yayın Dağıtım, 2011.
- Yücel Yönlü, Kübra. "Orta Doğu Kavramına Giriş ve Tanımlar." *Sosyologca* 27 (Ocak-Haziran 2024), 195-213.

ARAŞTIRMANIN ETİK İZNİ

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması gerektiği belirtilen tüm kurallara uyulmuştur. Yönergenin ikinci bölümü olan “Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler” başlığı altında belirtilen eylemlerden hiçbiri gerçekleştirilmemiştir.

ARAŞTIRMACILARIN KATKI ORANI

Araştırmacıların her birinin mevcut araştırmaya katkısını yüzde biçiminde belirtiniz. Örneğin iki yazar varsa 1. yazarın araştırmaya katkı oranı %60, 2. yazarın araştırmaya katkı oranı %40’dır. Bunun yanı sıra hangi araştırmacı araştırmanın hangi aşamalarına katkıda bulunduysa bunu açık bir şekilde ifade ediniz. Örneğin;

Yazar 1: Araştırmanın tasarlanması, veri analizi, raporlaştırma.

Yazar 2: Yöntemin belirlenmesi, danışmanlık, geçerlik ve güvenirlik çalışmaları.

ÇATIŞMA BEYANI

Araştırmada herhangi bir kişi ya da kurum ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.